

KLAIPĖDOS KRAŠTO GYVENTOJŲ PRONACISTINIŲ ORIENTACIJŲ XX A. 4-AJAME DEŠIMTMETYJE VERTINIMO PROBLEMA

Saulius Bartninkas, Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The objective of the article is verification of the images related to the pro-Nazi orientation of population of Klaipėda Region in 1930's which was formed in propaganda discourse and Lithuanian Soviet historiography during the interwar and post-war period. Disassociating the material from the incriminatory attitude, which prevailed in Soviet historiography, the authors analyse the support for National Socialism in Klaipėda Region, define the reasons for this support, characterize the motives for involvement in the local pro-Nazi structures of the local population, and the aims of the NSDAP for maintaining these structures. The article distinguishes three stages of adaptation of National Socialism in Klaipėda Region as well as peculiarities of this adaptation.

KEY WORDS: Klaipėda Region, National Socialism, NSDAP, Neumann-Sass case, CSA, SOVOG, Kulturverband, historiographical images, anti-Semitism.

ANOTACIJA

Straipsnyje siekiama verifikuoti tarpukario propagandiniame diskurse ir lietuviškojoje sovietinėje istoriografijoje susiformavusius Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų XX a. 4-ajame dešimtmetyje įvaizdžius. Atsiribojant nuo sovietinėje istoriografijoje dominavusių kaltinamųjų nuostatų, analizuojamas nacionalsocializmo rėmimas Klaipėdos krašte, apibūdinamos šį rėmimą nulėmusios priežastys, gyventojų įsitraukimo į pronacistines struktūras motyvai, Vokietijos nacionalsocialistinės partijos tikslai remiant šias struktūras, išskiriami nacionalsocializmo adaptavimo etapai ir savitumai Klaipėdos krašte.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos kraštas, nacionalsocializmas, NSDAP, Neumanno ir Sasso byla, CSA, SOVOG, Kulturverbandas, istoriografiniai įvaizdžiai, antisemitizmas.

*Saulius Bartninkas, B. A., Klaipėdos universiteto absolventas
El. paštas: saulius.b@balticum-tv.lt*

*Vasilijus Safronovas, M. A., doktorantas, Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros asistentas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: safronovas@gmail.com*

Nacionalsocializmo rėmimas Klaipėdos krašte XX a. 4-ajame dešimtmetyje – viena kontroversiškiausių ir daugiausia dėmesio sulaukusių Klaipėdos krašto praeities temų. Kontroversijos esmę, mūsų požiūriu, yra nulėmę šio fenomeno vertinimo įvaizdžiai, dar tarpukario metais sukurti lietuvių ir vokiečių propagandos. Tradicinė lietuviškoji pozicija šioje kontroversijoje remiasi prielaida, kad Klaipėdos kraštas – „istorinė“ lietuvių žemė, o 1923 m. aneksiją vertina kaip Klaipėdos krašto „atvadavimą“, tad į nacionalsocialistinę Vokietiją besiorientavusius Klaipėdos krašto gyventojus kaltina „revanšizmu“, antivalstybine, sykiu ir antilietuviška, veikla¹. Dvi pronacistinės Klaipėdos krašto partijos – CSA ir SOVOG² – 1935 m. Neumanno ir Sasso proceso metu buvo pripažintos

¹ GAIGALAITĖ, A. Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1959, t. 2 (7), p. 105–130; GAIGALAITĖ, A. Hitlerininkų pastangos 1933–1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1962, t. 2 (13), p. 137–153; ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėslai užgrobti Klaipėdos kraštą*. Vilnius, 1982; ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

² Čia ir toliau vartojami šių partijų pavadinimų trumpiniai: CSA – Krikščionių socialistų sąjunga (vok. *Christlich-Sozialistische Arbeitsgemeinschaft*) ir SOVOG – Klaipėdos krašto socialistinė tautos sąjunga (vok. *Memelländische Sozialistische Volksgemeinschaft*).

organizacijomis, kurių „tikslas buvo ginkluotu sukilimu atplėšti Klaipėdos kraštas nuo Lietuvos ir prijungti prie Vokietijos“³, ir tai ilgam nulėmė jų tapatinimą su „penktąja kolona“, „hitlerininkais“, „fašistais“ arba „naciais“. Antra vertus, tradicinė vokiškoji pozicija, kuri rėmėsi prielaida, kad 1923 m. lietuviai „pavergė“ Klaipėdos kraštą, vietinių gyventojų orientacijoje į nacionalsocialistinę Vokietiją nematė nieko bloga, vietines nacionalsocialistines imitacijas laikė natūraliomis Klaipėdos krašto vokiečių siekių išsivaduoti iš lietuvių „priespaudos“ ir „vergijos“ išraiška⁴. Visa tai yra palikę gilius įspaudus lietuvių ir vokiečių tarpusavio santykių istoriografiniame reprezentavime, ir reikia pripažinti, kad daugiau lietuvių nei vokiečių. Nemažai Vokietijos tyrinėtojų jau senokai yra atsisakę vienpusių traktuočių, tačiau apie Lietuvos istoriografiją to pasakyti kol kas negalima. Nors ir Lietuvoje po 1990 m. buvo išleista arba parengta autorių, bandžusių profesionaliai prieiti prie aptariamos problemos, darbų, iš esmės nedaug suklydus teigdami, kad vertinant Klaipėdos krašto gyventojų pronacistines orientacijas vyrauja sovietmečiu suformuluoti Roberto Žiugždos, Aldonos Gaigalaitės ir Petronėlės Žostautaitės vertinimai, kurie yra ne kas kita, kaip tarpukario tautininkų propagandos ir sovietinio antivokiško diskurso mišinys. Šių vertinimų įtaką galėtų paliudyti kad ir tai, jog netgi toks korektiškas tyrinėtojas kaip Vytautas Žalys, 1993 m. rašydamas apie CSA ir SOVOG, jų veiklai apibūdinti tebevartojo „ardomosios veiklos“ klišę⁵.

Nemanome ši straipsnį tapsiant lietuviškų įvaizdžių apie Klaipėdos krašto gyventojų pronacistines orientacijas dekonstrukcijos pagrindu. Tačiau neabejotinai būtent šia linkme žengsime kelis žingsnius, įvardydami šiuos įvaizdžius ir bandydami pateikti nuo jų atribotą Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų interpretaciją. Joje sieksime: 1. suprasti ir paaiškinti, kodėl Klaipėdos krašto gyventojai 4-ajame dešimtmetyje rėmė nacionalsocializmą, 2. išsiaiškinti nacionalsocializmo adaptavimo ypatybes Klaipėdos krašte XX a. 4-ajame dešimtmetyje.

Trys įvaizdžiai sovietinėje lietuviškojoje istoriografijoje

Su nacionalsocializmo rėmimu Klaipėdos krašte susiję įvaizdžiai Lietuvoje buvo platesnio antivokiško diskurso dalis. Nors lietuviškieji šio rėmimo vertinimo pagrindai buvo padėti jau tarpukariu⁶, istoriografinis vertinimas bet koku atveju buvo suformuluotas sovietmečiu. Kaip tik todėl norėdami identifikuoti šiuos įvaizdžius, turime atkreipti dėmesį pirmiausia į sovietinę lietuviškąją istoriografiją.

Kai vertiname tai, kaip joje buvo pateikiama tarpukario Klaipėdos krašto problematika, ir tai, koks vaidmuo joje buvo skiriamas pronacistinėms šio krašto gyventojų orientacijoms, turime atsižvelgti į aplinkybes, kurios nulėmė tokį pateikimą. „Hitlerinių fašistų“ tema buvo viena tų istoriog-

³ Žr.: Dr. Neumanno, v. Sasso bei kitų bylos sprendimas. Kaunas, 1935, passim.

⁴ SCHÄTZEL, W. *Das Reich und das Memelland: das politische und völkerrechtliche Schicksal des deutschen Memellandes bis zu seiner Heimkehr*. Berlin, 1943; PLIEG, E. A. *Das Memelland 1920–1939. Deutsche Autonomiebestrebungen im litauischen Gesamtstaat* (Marburger Ostforschungen, Bd. 19). Würzburg, 1962.

⁵ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993, p. 64.

⁶ Vokiečių ir Vokietijos įvaizdžius tarpukario Lietuvoje yra nagrinėjęs Alvydas Nikžentaitis ir Bernaras Ivanovas (NIKŽENTAITIS, A. *Das Bild der Deutschen und Deutschlands in Zwischenkriegslitauen*. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 237–253; IVANOVAS, B. *Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius, 2005).

rafinių temų, kurias pokario Lietuvoje buvo leidžiama ir netgi skatinama tirti. Klaipėdos kraštas po Antrojo pasaulinio karo buvo įtrauktas į Lietuvos SSR be Vokietijos sankcijos, todėl antivokiškų siužetų plėtojimas istoriografijoje atliko ne tik legitimuojančias, bet ir gynybines funkcijas. Iki 1970 m. Maskvos sutarties Vokietijos Federacinė Respublika nepripažino vadinamosios Oderio-Neisės linijos, o įvairių Vokietijos visuomeninių organizacijų, valstybės veikėjų pasisakymai ir simboliniai gestai Lietuvoje skatino mintį, kad vokiečiai neatsisako „revanšizmo“ ir gali kėsintis į Klaipėdos kraštą. Lietuvos istoriografijoje reakcija į tokius gestus pasireiškė „vokiečių revanšizmo demaskavimu“. Antai tuo motyvuojant 1964 m. buvo išleistas leidinys „Lietuvių karas su kryžiuočiais“⁷, o 1965 m. pasirodė „revanšizmui“ atskleisti skirtas straipsnių rinkinys⁸. 1959–1962 m. išspausdintos istorikės A. Gaigalaitės publikacijos, staiga vėl ėmusios aktualizuoti „hitlerinių revanšistų“ siekius „atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą“, irgi priskirtinos šiam kontekstui. Šiuose straipsniuose A. Gaigalaitė faktografiškai išsamiau (iš esmės remdamasi Neumanno ir Sasso bylos kaltinamajame akte išdėstytais faktais) aprašė tokias „hitlerininkų“ pastangas, pateikdama jas koncepcijoje, kurios metmenis jau gerokai anksčiau buvo suformulavęs R. Žiugžda⁹: „hitlerininkai“, šie „pavojingiausi lietuvių tautos priešai“, įsigalėjo Klaipėdos krašte padedant „fašistiniam“ Antano Smetonos režimui, „įžūli“ CSA ir SOVOG veikla sukėlė „darbo žmonių“ ir jų nuolatinės interesų gynėjos Lietuvos komunistų partijos pasipiktinimą tokia A. Smetonos režimo pozicija, todėl „Lietuvos darbo žmonių judėjimo spaudžiama, Lietuvos fašistinė valdžia pagaliau buvo priversta imtis, nors dėl žmonių akių, kai kurių priemonių prieš atvirai rengiamą Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos“¹⁰. Toks į režimo legitimaciją orientuotas istoriografinis vertinimas rodo, kad šios temos istoriografija pokario Lietuvoje teturėjo išsamia faktografija patvirtinti anksčiau sukurtus propagandinius įvaizdžius.

P. Žostautaitė buvo tokių istoriografinių vertinimų tęsėja. Jos tyrimai, atlikti 8–9-ojo dešimtmečių sandūroje ir 1982 m. išleisti knygos pavidalu, irgi pateikė istoriografinę koncepciją, paremtą Neumanno ir Sasso bylos kaltinamajame akte išdėstyta įvykių versija. Pirmoji P. Žostautaitės knyga, beje, recenzuota tų pačių R. Žiugždos ir A. Gaigalaitės, taip pat turėjo aiškią orientuojamąją funkciją: jos pratarinėje skaitome, kad „fašizmas <...> po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Vokietijoje <...> atgimė neofašizmo pavidalu. Neofašistai susitelkė revanšistinėse ir militarinėse sąjungose bei draugijose. Šių draugijų nariai atnaujino pretenzijas į Vokietijos valdytas kitų tautų žemes <...>. Tai liečia ir Lietuvą“¹¹. Tiesa, svarbu atkreipti dėmesį, kad P. Žostautaitės publikacijose beveik nebuvo Komunistų partijos ir SSRS vaidmens akcentavimo, tokio ryškaus kaip ankstesniuose R. Žiugždos ir A. Gaigalaitės tekstuose. Galbūt todėl jau 1992 m., t. y. po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, pasirodžiusi išsami P. Žostautaitės knyga konceptuali požiūriu nedaug skyrėsi nuo vertinimų, pareiktų prieš dešimt metų. Didžiausiu trūkumu laikytume tai, kad P. Žostautaitė beveik nerodė istorikams privalomo kritinio santykio su šaltiniais, todėl tarpukario tautininkų diskursas jos knygoje atgimsta be jokio analitinio ir kritinio „filtravimo“. Šį veiksnį galima paaiškinti nebent tuo, kad Lietuvos visuomenėje praėjusio amžiaus 9–10-ojo dešimtmečių sandūroje tarpukario „tautinis“ diskursas (sykiu ir jo tąsa išeivijoje) daugeliu atvejų buvo laikomas kažkuo tikresniu ir patikimesniu nei „svetimas“ sovietinis.

⁷ Žr.: *Lietuvių karas su kryžiuočiais*: straipsnių rinkinys. Red. J. JURGINIS. Vilnius, 1964, p. 3, 324–326.

⁸ *Klaipėda*: straipsnių rinkinys. Sud. A. PETRAITIS. Vilnius, 1965.

⁹ ŽIUGŽDA, R. *Tarybinė Klaipėda*. Vilnius, 1951, p. 29–40.

¹⁰ Ibid., p. 32–33.

¹¹ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėslai...*, p. 3.

Čia norėtumėme įvardyti tris esmines problemas, kurios išryškėja propagandinių įvaizdžių paveiktame tarpukario ir sovietmečio istoriografinio diskurso mišinyje.

1. Klaipėdos krašto pronacistinių organizacijų veikla kvalifikuojama kaip „ardomoji“, o dalyvavimu joje kaltinami „vokiečiai“. Tokio požiūrio ištakos siekia XX a. 4-ąjį dešimtmetį, kuomet Lietuvoje situacija Klaipėdos krašte buvo vaizduojama kaip „kova“ tik tarp „vokietybės“ ir „lietuviybės“. Žinoma, su tokia dviejų alternatyvų schema būtų prasilenkęs Klaipėdos krašto lietuvių dalyvavimas „antivalstybinėje veikloje“, todėl Klaipėdos krašto gyventojų, suvokusių save „klaipėdiškiais“¹², ar netgi lietuvių išitraukimas į pronacistines organizacijas Lietuvos tarpukario propagandoje dažniausiai būdavo nutylimas. „Vokietininkai“ arba „hitlerininkai“ – štai kas, anot šios propagandos, buvo kalti dėl Klaipėdos krašto santykių su Lietuva „kiršinimo“¹³. Sovietmečiu šios puolamosios tendencijos niekur nedingo, kadangi adaptuojant lietuviškąją istoriografiją prie sovietinės reikėjo įtraukti ir sovietinei istoriografijai Antrojo pasaulinio karo metais būdingus antivokiškus motyvus. Pronacistinių organizacijų veiklą Klaipėdos krašte vaizduoti kaip „vokiškųjų hitlerininkų“ veiklą vertė ir legitiminiai poreikiai: juk būtent nuo „vokiškųjų hitlerininkų“ 1944–1945 m. „išvadavo“ Lietuvą Raudonoji armija (tautininkų režimas, anot sovietinės Lietuvos istoriografijos, tesugebėjęs „hitlerininkams“ pataikauti). Iki pat XX a. pab. lietuvių ir klaipėdiškių dalyvavimas pronacistinėse organizacijose buvo nutylimas arba bent neakcentuojamas, kadangi tai neišpynė į bendrąją „vokiečių revanšistų“ schemą. Kad tokio dalyvavimo būta, rodo, pvz., 1934 m. balandį lietuviškų organizacijų Klaipėdoje priimtas sprendimas „imtis žygių“, kad CSA ir SOVOG dalyvavusiems lietuviams (ne klaipėdiškiams) būtų gražinta Lietuvos teisėsaugos ikiteisminio tyrimo metu konfiskuota ginkluotė¹⁴.

2. „Vokiečiai“ kaltinami „revanšizmu“ ir tuo, kad nuo pat 1923 m. siekė „atplėšti“ Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos. Antai A. Gaigalaitė rašė: „Klaipėdos krašto vokiškieji nacionalistai, nuolat iš Vokietijos kurstomi, nuo pat Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos steigė organizacijas, kurios siekė atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ir perduoti jį Vokietijai.“¹⁵ Tokio pobūdžio kaltinimai, mūsų požiūriu, implikuoja etnocentrinę pažiūrą, pagrįstą lietuviškąją „istorinių teisių“ į Klaipėdos kraštą logika ir neįvertinančią kitos pusės argumentų. Jeigu šiandien istorija yra pakankamai atsirišusi nuo politinių pretenzijų tarnaitės vaidmens, galime paklausti, ar turėjo vokiečiai, jautęsi Klaipėdos krašto šeimininkais, elgtis kitaip? Kuri valstybė turėtų susitaikyti su tuo, kad iš jos atimama teritorija, kad ir tokia nereikšminga Vokietijai kaip Klaipėdos kraštas? Į Versalio sistemos reviziją orientuotas Vokietijos užsienio politikos kursas atitiko imperinės valstybės elgesį. Tik priėmę jį kaip logišką reiškinį, o ne teisdami, užimsime profesionalią istoriko poziciją. Antra vertus, būtina išsiaiškinti, kiek pagrindo yra istoriografiniuose tvirtinimuose dėl vokiečių „revanšizmo“ ir siekių atplėšti Klaipėdą. Pvz., P. Žostautaitė hiperbolizuoja teigdamą, kad „vokiečių politinių partijų steigimas krašte <...> buvo viena svarbiausių Vokietijos revanšistų priemonių savo tikslams įgy-

¹² Čia ir toliau straipsnyje vartojamos Klaipėdos krašto gyventojų surašymo (1925 m.) tarpukariu fiksuotos tapatumo kategorijos: „lietuviai“, „klaipėdiškiai“, „vokiečiai“. Savitas klaipėdiškių tapatumas yra sulaukęs gana didelio istoriografijos dėmesio (ŽALYS, V. Op. cit.; TAUBER, J. Der unbekannte Dritte: die Kleinitauer im Memelgebiet 1918–1939. In „Der Fremde im Dorf“. Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 85–104).

¹³ Plg., IVANOVAS, B. Op. cit., p. 244–262.

¹⁴ Ibid., p. 252.

¹⁵ GAIGALAITĖ, A. Hitlerininkų pastangos..., p. 138.

vendinti“¹⁶. Pirmiausia, žinoma, keltinas klausimas, ar tikrai tarpukario Klaipėdos krašto politinės partijos charakterizuotinos kaip „vokiečių“ partijos, jei jose dalyvavo ir už jas balsavo ne tik vokiečiai? Antra, atkreiptinas dėmesys, kad tai, ką R. Žiugžda, P. Žostautaitė ir kt. vadino Vokietijos „revanšizmu“, išties buvo pokario aktualijų perkėlimas į tarpukario laikotarpį. „Revanšizmo“ sąvoka, paimta iš marksistinio-lenininio propagandinio diskurso apie „imperialistų agresiją“, ne itin vykusiai apibūdina faktą, kad tarpukario Vokietija taip ir nesugebėjo susitaikyti su Versalio sistema. Kita vertus, jei „revanšizmas“ traktuojamas kaip nuolatinė politinė aspiracija, tai apsunkina tarpukario Vokietijos santykio su Klaipėdos krašto problema dinamikos suvokimą: Vokietija skatino antiintegracines nuotaikas Klaipėdos krašte tada, kai jai tai būdavo naudinga, tačiau kai Vokietijai prireikdavo, antiintegracinėms jėgoms būdavo įsakoma užimamas „ekstremalias pozicijas“ keisti „pozityviu darbu“¹⁷.

Esama dar vieno dalyko, kuris išslysta iš akiračio turint prieš akis tik „amžiną priešą“. Vertinant pronacistinių organizacijų veiklą kaip „antivalstybinę“, Lietuvos reakcija 1934 m. vaizduojama kaip gynybinė, neatkreipiant dėmesio, kad Lietuva bandė panaudoti Neumanno ir Sasso bylą kaip įrankį forsuiotam Klaipėdos krašto integracijos kursui realizuoti¹⁸. Kaltinimas siekiu atplėšti Klaipėdą nuo Lietuvos šiuo atveju taip pat vertintinas kaip propagandinis įrankis, turėjęs pagrįsti naujai pasirinkto kurso Klaipėdoje būtinybę. Atkreipkime dėmesį, kad kaltinimas „atplėšimu“, „sukilimo“ rengimu buvo plačiai paskleistas tautininkų kontroliuotoje Lietuvos spaudoje jau 1934 m. vasarį¹⁹, taigi dar neįrodžius jo teisme. Šis kaltinimas buvo bene silpniausia vieta Neumanno ir Sasso procese: Lietuvos teisėsaugos struktūros buvo surinkusios įrodymų apie CSA ir SOVOG ryšius su Vokietija, apie slaptą įvairių Klaipėdos krašto organizacijų finansavimą iš Vokietijos, generalinio konsulato Klaipėdoje vaidmenį tarpininkaujant tarp Vokietijos ir antiintegracinių jėgų Klaipėdos krašte ir pan., tačiau visa tai politiniais sumetimais neišaugo iki oficialių kaltinimų CSA ir SOVOG nariams. Antra vertus, kaltinimas sukilimo rengimu, kurį labiausiai akcentavo valstybės kaltintojai, išties buvo paremtas SOVOG viduje 1933–1934 m. žiemą pasklidusiais gandaiis apie turintį įvykti ginkluotą sukilimą ir apie tai, kad esą SOVOG vadovybė įsakiusi savo smogiamiesiems būriams 1934 m. sausį prisijungti prie į Klaipėdos kraštą iš Rytprūsių turėjusių įžygiuoti smogiamųjų būrių²⁰. Tokiems gandams pagrįsti jokių įtikinamų įrodymų iki šiol neaptikta. Šiandien galima patvir-

¹⁶ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939...*, p. 63.

¹⁷ TAUBER, J. Die Memelfrage im Rahmen der deutsch-litauischen Beziehungen 1919–1939. In *Deutschland und Litauen. Bestandsaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*. Hrsg. von N. ANGERMANN, J. TAUBER. Lüneburg, 1995, S. 112.

¹⁸ Įvardydama CSA ir SOVOG kaip priešvalstybines organizacijas bei rengdama Neumanno ir Sasso procesą, Lietuvos vyriausybė galėjo remtis kitų šalių – Austrijos ir Čekoslovakijos – patirtimi. Engelberto Dollfuso (Engelbert Dollfuss) vadovaujama Austrijos vyriausybė, palaikoma Italijos, 1933 m. birželį uždraudė Vokiečių nacionalsocialistinės partijos ir jos šturmo būrių veiklą Austrijoje (БРОЦІАТ, М. *Закат тысячелетнего рейха: гибель богов*. Москва, 2005, с. 53). Čekoslovakija, kuri užsienio politikoje orientavosi visų pirma į Prancūziją, 1933 m. antrojoje pusėje irgi ėmėsi priemonių prieš Sudetuose veikusią nacionalsocialistinę partiją ir su šturmo būriais lygintą „Tautos sporto sąjungą“, kas atvedė prie formalios nacionalsocialistinės partijos paleidimo Čekoslovakijoje 1933 m. spalį. Lietuvos vyriausybė, jausdama Prancūzijos (faktiškai prieš Vokietiją nukreiptas) pastangas sukurti kolektyvinio saugumo sistemą Rytų Europoje ir 1934 m. balandį antrąsyk pratusi 1926 m. sudarytą nepuolimo sutartį su SSRS, galėjo manyti, kad jos ryžtingas kursas Klaipėdos krašte atliepia bendresnės apsisaugojimo nuo eventualaus vokiečių plėtimosi paieškas.

¹⁹ Žr.: *Trimitas*, 1934 02 15, Nr. 7, p. 139; Uždarytos Neumanno ir Sasso partijos. *Lietuvos aidas*, 1934 02 23, Nr. 44 (2011), p. 8; *Trimitas*, 1934 03 01, Nr. 9, p. 176.

²⁰ *Dr. Neumanno, v. Sasso bei kitų bylos kaltinamasis aktas*. Kaunas, 1934, p. 249–251.

tinti tik tai, kad 1933 m. pavasarį, iškilus pronacistinio judėjimo Klaipėdos krašte legalizacijos klausimui, kai kurie šio judėjimo lyderiai išties neatmetė perversmo Klaipėdoje galimybės²¹. Tačiau svarbiausia čia atkreipti dėmesį, kad Klaipėdos krašte nebūta jėgų, kurios galėjo „atplėšti“ Klaipėdos kraštą be Vokietijos sutikimo ir paramos, o Vokietijos parama tokiam sumanymui 1933–1934 m. kontekste atrodo gana abejotina. Nepaisant to, kad, kaip dažnai teigiama, Adolfas Hitleris (Adolf Hitler) 1933 m. kovo 4 d. klaipėdiečių delegacijai Karaliaučiuje pažadėjo Klaipėdos kraštą grąžinsias Vokietijai²², 1933 metams baigiantis NSDAP vis labiau traukėsi nuo politikos, orientuotos į NSDAP padalinių arba nuo jos priklausiusių politinių jėgų užsienyje veiklos aktyvinimą²³. Panašu, kad nuostatą Klaipėdos klausimu tuo laikotarpiu gerai atskleidžia faktas, kad tik labiausiai įtemptu santykių tarp Lietuvos ir Vokietijos momentu, Neumanno ir Sasso proceso metu, A. Hitleris, kaip 1935 m. lapkritį pats prasitarė Vokietijos generaliniam konsului Klaipėdoje, svarstęs Klaipėdos prijungimo jėga galimybę, bet vis dėlto netgi tuomet nutaręs nieko nesiimti ir Klaipėdos klausimu kol kas toliau elgtis kaip su „atvira žaizda“²⁴. Mūsų nuomone, tai bent jau parodo, kad ne viskas Klaipėdos „atplėšimo“ klausimu yra taip paprasta ir aišku, kaip vaizduojama „vokiečių revanšistų“ schemeje.

3. Klaipėdos krašto pronacistinės organizacijos vadinamos „nacionalsocialistinėmis“. Toks Lietuvos istoriografijai būdingas jų įvardijimas neabejotinai kyla iš tradicijos tiesiogiai sieti jas su Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija (toliau – NSDAP). Ši tradicija turi pagrindą, kadangi su nacionalsocializmu save tapatino tiek CSA ir SOVOG, tiek 1938 m. įsteigtas *Memeldeutsche Kulturverband*, „nacionalsocialistinėmis“ šios organizacijos vadintos ir tarpukario Lietuvoje. Vokietijos istoriografijoje pasitaikydavę bandymai traktuoti šias organizacijas kaip nepriklausiusias nuo NSDAP²⁵ nevertintini rimtai. Juolab kad pačioje Vokietijoje būta autorių²⁶, neabejojusių tokia priklausomybe (tiesa, pokario Lietuvoje tokios vokiečių istorikų nuomonės, neatitikusios „vokiečių revanšistų“ schemas, būdavo ignoruojamos).

Vis dėlto manytumėme, kad šiandien, įvardydami šias organizacijas „nacionalsocialinėmis“, turime įvertinti kelis papildomus veiksnius. Pirma, tarpukario nacionalsocializmo konotacijos nėra tapačios dabartinėms. Per Antrąjį pasaulinį karą ir po jo nacionalsocializmas buvo sukompromituotas nusikaltimų žmoniškumui, karo nusikaltimų, holokausto ir panašių reiškinių, pati Vokietija pokariu išgyveno ilgą nacionalsocializmo delegitimacijos procesą, moksliniame diskurse nacionalsocializmui, lygiai kaip stalinizmui, buvo uždėta „totalitarinio režimo“ etiketė. Visa tai neabejotinai pakeitė viešą to, kas įvardijama „nacionalsocializmu“, sampratą. Tačiau vertindami tarpukario Klaipėdos krašto kontekstą, neturime pamiršti, kad tuo laiku, ypač žiūrint Klaipėdos krašto gyventojų akimis, „nacionalsocializmas“ neturėjo iš esmės jokių negatyvių implikacijų. Antra, Lietuvoje esama ir specifinių šios sąvokos vartosenos momentų: Klaipėdos krašto pronacistinių organizacijų įvardijimas „nacionalsocialistinėmis“ turi tam tikrą ideologinį šleifą, kuris, priklausomai nuo propagandinių kontekstų tikslų, pasireikšdavo tai puolamąja, tai gynybine puse. Šioms organizacijoms

²¹ Žr. Ernsto Rademacherio (Ernst Rademacher) pranešimą: NIKŽENTAITIS, A. Germany and the Memel Germans in the 1930s (On the basis of trials of Lithuanian agents before the *Volksgerichtshof*, 1934–45). *The Historical Journal*, September 1996, Vol. 39, No. 3, p. 780–783.

²² Dr. Neumanno, v. Sasso bei kitų bylos kaltinamasis aktas..., p. 34.

²³ BPOCIAT, M. Op. cit., c. 56.

²⁴ TAUBER, J. Die Memelfrage im Rahmen..., S. 115.

²⁵ Pvz., PLIEG, E. A. Op. cit., S. 114–115.

²⁶ Pvz., BROSZAT, M. Die Memeldeutschen Organisationen und der Nationalsozialismus 1933–1939. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Juli 1957, S. 273–278.

priklausę asmenys jau nuo tarpukario įvardijami kaip „nacistai“, „fašistai“, „hitlerininkai“, tačiau šie terminai tiek tarpukario Lietuvoje, tiek ypač sovietmečiu buvo neatsiejamas antivokiškosios propagandos ir įvaizdžių komponentas. Pažymėtina, kad šie terminai dažnai vartojami nesigilinant į tai, kokių organizacinių-struktūrinių bei ideologinių panašumų bei skirtumų būta tarp NSDAP ir jos imitacijų Klaipėdos krašte. Kaip tik todėl šie klausimai reikalauja nuodugnesnio tyrimo.

Nacionalsocializmo rėmimas Klaipėdos krašte: ne kaltinti, bet suprasti

Sovietinė istoriografija nacionalsocializmo rėmėjais Klaipėdos krašte laikė „vokiečius“, kurie, vis paskatinami Vokietijos, siekė „atplėšti“ Klaipėdos kraštą nuo jo teisėtos šeimininkės Lietuvos. Šis siekis būdavo aiškinamas pasitelkiant patogią „revanšizmo“ klišę. Mūsų nuomone, tokia schema neteikia adekvataus supratimo apie nacionalsocializmo refleksiją ir paramą jam Klaipėdos krašte, todėl šie klausimai reikalauja naujos interpretacijos.

Atmesdami „revanšizmo“ koncepciją, nenorime pasakyti, kad nebūta bendrų prielaidų remti nacionalsocializmą Klaipėdos krašte. Vis dėlto kvestionuodamos Klaipėdos krašto kaip „teisėtos“ Lietuvos teritorijos legitimaciją, šios prielaidos Lietuvos sovietinėje istoriografijoje nebuvo įvardijamos. Kokios tai prielaidos? Pirma, Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos 1923 m. įvyko Lietuvos valstybės, bet ne Klaipėdos krašto gyventojų daugumos iniciatyva²⁷. Tai skatino vietinių gyventojų pažiūrą į Lietuvą kaip į jų „okupantę“. Antra, jau V. Žalys pažymėjo, kad 1923 m. prijungimą dauguma vietinių vokiečių „priėmė kaip laikiną būseną, kuri atsirado dėl pralaimėjimo kare. Lietuvos Respublika jiems atrodė kaip „sezoninė valstybė“, neturinti perspektyvos ateityje“²⁸. Pridėsime, jog šis požiūris buvo būdingas ne tik Klaipėdos krašto vokiečiams, – jis vis labiau plito ir tarp klaipėdiškių, kurių palankumo, kaip nurodė tas pats V. Žalys, Lietuva per 16 valdymo Klaipėdos krašte metų taip ir nesugebėjo pelnyti. Iš esmės tai liudija, kad Lietuvos valdymas Klaipėdos krašte tarpukariu rėmėsi: 1. santykinai nedideliu lojalių gyventojų kontingentu, 2. palyginti palankia *status quo* išlaikymui tarptautine situacija išorėje ir 3. karo padėtimi, Klaipėdos krašte galiojusia nuo 1926 m. gruodžio iki 1938 m. lapkričio, viduje. Visa tai liudija ir kitka – tarpukario metais būtent Vokietija Klaipėdos krašte turėjo didesnę gyventojų paramą nei Lietuva, kuriai tuo metu priklausė šis kraštas.

Taip įvardytumėme bendrąsias nacionalsocializmo palaikymo Klaipėdos krašte prielaidas, tačiau taip pat pažymėtumėme, kad šis palaikymas nebuvo statiškas reiškinys: 3–4-ajame dešimtmėčiais išskirtumėme bent tris nacionalsocializmo rėmimo periodus, kurie skyrėsi tarpusavyje paramos intensyvumu, masiškumu ir priežastimis.

Pirmasis periodas apimtų laikotarpį iki 1933 m. Jo pradžią reikėtų datuoti apie 1927–1928 m., kai Klaipėdos krašte ėmė burtis pirmosios NSDAP rėmusios ir jos interesams atstovavusios grupelės. Nors tikslus jų skaičius nežinomas, turima duomenų, kad Klaipėdos mieste apie 1928 m. jau veikė bent dvi tokios grupės, mažesnės grupelės veikė ir Šilutėje bei Pagėgiuose²⁹. Kol pati NSDAP Vokietijoje buvo gana marginalinė partija, jos rūpinosi išimtinai NSDAP narių verbavimu ir jos finansiniu rėmimu nario mokesčio forma. Iš pradžių viena su kita šios grupelės buvo menkai

²⁷ Žr.: SENN, A. E. Die Besetzung Memels im Januar 1923. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 1965, Bd. 10, S. 334–352; VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 21–30.

²⁸ ŽALYS, V. Op. cit., p. 90.

²⁹ SANKALAITĖ, S. *Nacionalsocialistinių organizacijų kūrimasis Klaipėdos krašte 1927–1939 metais: vado problema*. Magistro baigiamasis darbas. Klaipėda, 1999 [mašinėraštis KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bibliotekoje], p. 32–34.

susijusios, su NSDAP palaikė kontaktus per tarpininkus, veikė slapta ir neorganizuotai. Tiesa, 1929–1931 m. NSDAP Rytprūsių srities vadovybė dėjo pastangas NSDAP šalininkų Klaipėdos krašte veiklai sukoordinuoti: buvo įsteigta atskira Klaipėdos krašto partinė apylinkė, jos vadu paskirtas Tilžės kreisleiteris Hansas Moseris (Hans Moser)³⁰. Manoma, kad iki 1933 m. į NSDAP galėjo būti užverbuota apie 300 Klaipėdos krašto gyventojų³¹. Stojusiųjų iki 1933 m. į NSDAP motyvacijoje neišvelgtume kitų priežasčių kaip tik nacionalsocialistinių idėjų priimtinumą, todėl manytume, kad nedaug suklysimė minėtus 300 gyventojų įvardydami „idėjiniais“ nacionalsocialistais.

Antrojo periodo pradžią nulėmė du 1933 m. pr. pokyčiai Vokietijoje: sausio 30 d. NSDAP fiureris buvo paskirtas Vokietijos reichskancleriu, kovo 5 d. įvyko NSDAP pozicijas dar labiau sutvirtinę reichstago rinkimai. Klaipėdos krašte į tai buvo reaguota jau kovo viduryje. Galima būtų išskirti kelias tokios reakcijos apraiškas: 1. bandyta kurti naujas legalias politines partijas, kurios atvirai deklaravo savo nacionalsocialistinę orientaciją kaip priemonę greitai iškovoti vietinį populiarumą, 2. bandyta transformuoti anksčiau veikusias politines partijas į naujas organizacijas, kurios deklaravo artimumą nacionalsocializmui. Pirmajam atvejui pirmiausia priskirtume nerezultatyvius bandymus įkurti Nacionalsocialistinę miestiečių partiją (kovo 15 d. spaudoje pasirodė tai paskelbęs prekybininko Wilhelmo Schmidso (Wilhelm Schmid) skelbimas) ir Nacionalsocialistinę Klaipėdos krašto darbininkų partiją (kovo 19 d. NSDAP narys Hansas Stillgeris (Hans Stillger) sušaukė Kintuose jos steigiamąjį susirinkimą)³². Manytume, kad šiam kontekstui priskirtinas ir rezultatyvus CSA subūrimas 1933 m. pavasarį. CSA, vadovaujama Klaipėdos Šv. Jono bažnyčios kunigo barono Theodoro von Sasso, sutelkė daugumą NSDAP priklausiusių asmenų Klaipėdos krašte, gana aiškiai deklaravo savo orientaciją į NSDAP ir, kas šiuo atveju svarbiausia, pozicionavo save kaip **prieš** senąsias Klaipėdos krašto politines partijas nusiteikusią organizaciją. 1933 m. birželį įsteigta SOVOG, kurią vienintelę priskirtume antrajam atvejui, buvo reakcija ne tik į NSDAP iškilimą Vokietijoje, bet ir į CSA įkūrimą ir per Klaipėdos miesto delegatų susirinkimo rinkimus 1933 m. gegužę jos pelnytą mandatą. Ši sąjunga, vadovauta karo veterinarijos gydytojo Ernsto Neumanno, buvo senųjų Klaipėdos krašto politinių jėgų (ypač *Landwirtschaftspartei*) transformacijos rezultatas. Nors toks CSA ir SOVOG atskyrimas gali pasirodyti neįprastas, vis dėlto reikia įvertinti tai, kad CSA buvo gerokai radikalesnė jėga nei SOVOG.

Antrajam periodui, kurio pabaiga laikytinas Lietuvos inicijuotas Neumanno ir Sasso procesas, būdingas intensyvus nacionalsocializmo rėmėjų būrio augimas, apėmęs nebe negausias ir neorganizuotas pavienių asmenų grupuotes, bet kelis tūkstančius įvairių sluoksnių Klaipėdos krašto gyventojų. Vien tik SOVOG, kuriai NSDAP Klaipėdos krašte buvo numačiusi vokiečių telkėjos vaidmenį, 1934 m. priklausė 5986 asmenys, tarp jų 504 valdininkai, 121 mokytojas³³. Dar 2258 asmenys priklausė CSA³⁴. Iš viso abiem organizacijoms priklausė apie 5,5 proc. krašto gyventojų. Iki 1934 m. į SOVOG perėjo 9 iš 11 *Landwirtschaftspartei* atstovų Klaipėdos krašto seimelyje, įskaitant seimelio pirmininką Konradą von Dresslerį, vieną iš SOVOG steigėjų. Šiai jėgai buvo palankus ir direktorijos pirmininkas Ottomaras Schreiberis (Ottomar Schreiber). Propagandinės veiklos gali-

³⁰ KOZIEŁŁO-POKLEWSKI, B. *Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza w Prusach Wschodnich 1921–1933*. Olsztyn, 1995, s. 92, 94.

³¹ TAUBER, J. Das Dritte Reich und Litauen 1933–1940. In *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. PELC, G. PICKHAN. Lüneburg, 1996, S. 483.

³² ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėslai...*, p. 24.

³³ *Dr. Neumanno, v. Sasso bei kitų bylos kaltinamasis aktas...*, p. 154, 287–288.

³⁴ *Ibid.*, p. 287.

mybes jai laidavo parama visų didžiausių krašto spaudos leidinių, kurie buvo finansuojami Vokietijos spaudos rėmimo bendrovės „Concordia“ ir kurių redaktoriai bei leidėjai priklausė SOVOG. Erichas Lappinsas (Erich Lappins), SOVOG atsakingas už jaunimo organizavimą, pritraukė į sąjungos struktūrą dalį anksčiau įkurtos jaunimo organizacijos *Wandervögel*, kuriai buvo numatomas Hitlerjugendo atitikmens vaidmuo (kita dalis išitraukė į CSA veiklą)³⁵. Didelė *Wandervögel* dalis tapo E. Lappins vadovaujamų slapta veikusių SOVOG smogiamųjų būrių pagrindu.

Kuo paaiškinti tokį platų gyventojų į(si)traukimą į pronacistines organizacijas? Esminė priežastis, mūsų nuomone, buvo susijusi su tuo, kad senosios Klaipėdos krašto politinės partijos, *Volks-partei* ir *Landwirtschaftspartei*, kaip ir daugelis visuomeninių organizacijų, buvo finansiškai priklausomos nuo Vokietijos paramos³⁶. Vokietijoje įsigalėjus NSDAP, šios partijos, siekdamos išlaikyti valdžios svertus Klaipėdos krašte, turėjo persiorientuoti iš atskiriems gyventojų sluoksniams (miestiečiams, kaimo gyventojams) atstovavusių politinių jėgų į visuotinę organizaciją, kuriai (įskaitant įvairius jos padalinius) priklausytų dauguma politiškai aktyvių ir į Vokietiją orientuotų Klaipėdos krašto piliečių³⁷. Kaip tai buvo įgyvendinama ir kas lėmė „eilinių“ Klaipėdos krašto gyventojų įsitraukimą į pronacistines organizacijas – kitas klausimas. SOVOG narių stojimo motyvai, kaip rodo išlikę tardymo protokolai, balansavo tarp ekonominio intereso (pvz., „į SOVOG įstojau <...> manydamas, kad ji tinkamiausiai galės atstovauti mūsų mokytojų interesams, nes iki šiol buvusios partijos mūsų interesams nemokėjo tinkamai atstovauti ir jų viešpatavimo laikais mūsų algos buvo stipriai sumažintos“³⁸ arba „įstojau <...>, nes man buvo pasakyta, kad kaip iš SOVOG nario iš manęs gyvulių sunaudojimo draugija supirks gyvulius“³⁹), masiškumo pojūčio (pvz., „įstojau į SOVOG, nes į ją įsirašė visi mokytojai ir valdininkai“⁴⁰) ir baimės („man reikėjo įsirašyti, kad nebūčiau vyresnybės nepageidaujamas ir kad nepatekčiau į juodas knygas“⁴¹). Žmonių, kurie būtų išsamiai susipažinę su NSDAP veiklos, organizavimo bei ideologijos principais ir kaip tik todėl būtų laikę save „nacionalsocialistais“, CSA ir SOVOG organizacijose buvo mažuma.

Trečiasis išskirtinas periodas apėmė trumpiausią, tačiau intensyviausią ir masiškiausią paramos nacionalsocializmui telkimo Klaipėdos krašte laikotarpį nuo 1938 m. rudens iki 1939 m. kovo. Formalia jo pradžia laikytinas naujos organizacijos *Memeldeutsche Kulturverband* įsteigimas, apie kurį „Memeler Dampfboot“ paskelbė spalio 15 d.⁴², pabaiga – Klaipėdos krašto aneksija kovo 23 d. Kulturverbando įsteigimas tapo įmanomas tada, kai 1936–1938 m. Lietuva, nuolaidžiaudama Vokietijai ir Klaipėdos konvencijos signatarėms, amnestavo nuteistuosius Neumanno ir Sasso byloje,

³⁵ SANKALAITĖ, S. Op. cit., p. 94–95.

³⁶ Iki 1933 m. jau buvo susidariusi nuolatinė finansinę Vokietijos paramą Klaipėdos kraštui teikusi sistema, į kurią įėjo Vokietijoje veikę fondai, Rytprūsių bankai, Klaipėdos krašto Kulturbandas, Vokietijos užsienio reikalų ministerija ir generalinis konsulas Klaipėdoje (ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėsiai...*, p. 15–17; TAUBER, J. *Das Dritte Reich...*, S. 482–483).

³⁷ Pirmasis SOVOG agitacinis plakatas skelbė šitaip: „Mūsų tikslas – pašalinti senąjį partiškumą ir sukurti socialiniais pagrindais savo rasę ir savo kultūrinius uždavinius suvokiančią tautos sąjungą (*Volksgemeinschaft*)“ (TAUBER, J. *Quellen zur Geschichte des Memelgebietes (1923-1939) im Litauischen Staatsarchiv in Vilnius. Lietuvių kultūros institutas / Litauisches Kulturinstitut, Jahrestagung 1993*. Lampertheim, 1994, S. 28).

³⁸ 1934 m. birželio 7 d. liudytojo Herberto Szemaitento tardymo protokolai. *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 12, b. 3184, l. 166.

³⁹ 1934 m. birželio 11 d. Willy Killeito tardymo protokolai. LMAB RS, f. 12, b. 3184, l. 202.

⁴⁰ 1934 m. birželio 11 d. Franzo Feisingo tardymo protokolai. LMAB RS, f. 12, b. 3184, l. 174.

⁴¹ 1934 m. birželio 11 d. Paulio Eitelio tardymo protokolai. LMAB RS, f. 12, b. 3184, l. 175.

⁴² Įsteigtas „Memeldeutsche Kulturverband“. *Vakarai*, 1938 10 17, Nr. 241 (847), p. 8.

tarp jų 1938 m. vasario 14 d. – Ernstą Neumanną⁴³. Dėl ekspansyvios Vokietijos užsienio politikos Klaipėdos krašte stiprėjo nuomonė, kad tuoj ateis ir Klaipėdos „išlaisvinimo“ eilė. Valstybės saugumo policijos dokumentai rodo, kad po Austrijos prijungimo 1938 m. kovo 13 d. Klaipėdos vokiečių „ūpas labai pakilo“⁴⁴. Balandžio mėn. „visokie gandai apie tai, kad Vokietija atsiimsianti Klaipėdos kraštą, jau kiek atslūgo. Dabar kalbama, kad dar reiks kelis metus palaukti, nes pirma Vokietija mėgins atsiimti iš Čekoslovakijos Sudetų kraštą, vėliau kolonijas ir tik tada pareis į klausimą Klaipėdos kraštas“⁴⁵. Įtempta tarptautinė situacija 1938 m. rugsėjį Čekoslovakijos klausimu ir jos išsprendimas Vokietijos naudai, žinoma, didino tokių nuotaikų plitimo mastus.

Tokiame kontekste įvykęs Kulturverbando įkūrimas traktuotinas kaip pakartotinis bandymas kurti visuotinę organizaciją, kuriai priklausytų dauguma į Vokietiją orientuotų Klaipėdos krašto piliečių, tačiau šįsyk buvo pasirinktas kitoks nei 1933 m. organizavimo principas. Nors E. Neumannas pozicionavo Kulturverbandą kaip SOVOG tęsėją, skirtingai nei SOVOG atveju, Kulturverbandas nereikalavo formalaus pavienių asmenų stojimo į jį. Jis buvo organizuotas Klaipėdos krašte jau veikusių kultūrinių, sporto, karo veteranų ir kitų organizacijų pagrindu, siekiant suimti esamų struktūrų vadovavimą į vienas rankas ir vėliau transformuoti šias struktūras pagal NSDAP socialinės kontrolės modelį. Kaip tik tai paaiškina, kodėl buvo teigiama, kad Kulturverbandui Klaipėdos krašte priklausė, įvairiais vertinimais, nuo 40 iki 60 tūkst. narių⁴⁶, t. y. iki 40 proc. visų krašto gyventojų.

Dėl tokios Kulturverbando organizavimo specifikos sunku rasti duomenų, kokių tikslų vedinos į jį būrėsi Klaipėdos krašto organizacijos. Ar, paveiktos Vokietijos užsienio politikos laimėjimų, jos besąlygiškai troško prijungimo prie Vokietijos? Manytume, kad vienareikšmiškai šitaip teigti nėra pagrindo. Antai britų žvalgybos duomenimis, 1938 m. spalį Klaipėdos krašto gyventojų laikysena nebuvo vienybė. Dauguma senesniųjų gyventojų teikė pirmenybę funkcionavusiam autonomijos statusui, o diduma jaunesniųjų pasisakė už greitą krašto prijungimą prie Vokietijos⁴⁷. Panašiais duomenimis disponavo ir Lietuvos saugumo institucijos. Dar 1938 m. sausį buvo pažymėta, kad dauguma Klaipėdos vokiečių linkę į gerų santykių su Lietuva palaikymą, tam esą pritarianti ir direktorija bei Vokietijos generalinis konsulatą, tačiau „jaunesnieji vokiečių veikėjai <...> yra nusistatę griežtai prieš santykius su centro valdžia“⁴⁸. 1938 m. gegužę saugumo policija gavo informacijos apie tris Klaipėdos krašte vyrausias politines grupes: 1. senųjų nuosaikiųjų veikėjų grupę, 2. nacionalsocializmo šalininkų grupę, kuriai buvo priskiriamas ir E. Neumannas ir kuri „norėtų įvesti nacionalsocializmo tvarką Klaipėdos krašte, tačiau griežtai nereikalauja šį kraštą atskirti nuo Lietuvos“ ir 3. „tikrųjų nacionalsocialistų“ grupę, kuriai buvo priskiriami grįžę iš įkalinimo CSA ir

⁴³ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939...*, p. 260.

⁴⁴ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos apžvalga Nr. 3, 1938 m. kovas. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 347.

⁴⁵ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos apžvalga, 1938 m. balandis. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 301.

⁴⁶ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939...*, p. 285.

⁴⁷ OBERDÖRFER, L. Memel in der englischen Aussenpolitik 1937-39. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 111.

⁴⁸ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos apžvalga Nr. 1, 1938 m. sausis. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 432.

SOVOG jaunimo vadai ir kuri esą „norėtų išvyti lietuvius ir kraštą atiduoti Vokietijai“⁴⁹. Šie duomenys tarsi rodytų, kad Klaipėdos krašte 1938 m. nebūta vienos nuostatos žūtbūt atsiskirti nuo Lietuvos ir jungtis prie Vokietijos.

Aukščiau išskyrę tris nacionalsocializmo rėmimo Klaipėdos krašte periodus, turime atkreipti dėmesį ne tik į tai, kokie buvo krašto gyventojų interesai palaikant nacionalsocializmą, tačiau ir į tai, kokie buvo NSDAP ir jos vadovaujamos Vokietijos tikslai skirtingais etapais formuojant atramą Klaipėdos krašte.

Manytume, kad 1933–1939 m. Vokietijos požiūryje į Klaipėdos krašto klausimą reikėtų atskirti ideologinius ir praktinius momentus. Ideologine prasme ši požiūrį lėmė du aspektai, kuriuos galima charakterizuoti pritaikant nacionalsocialistų pasitelktą ideologemą *Blut und Boden*. Pirma, maždaug pusę Klaipėdos krašto gyventojų sudarė etniniai vokiečiai, kurie pretendavo būti įtraukti į rasiniu požiūriu apibrėžtą vokiečių *Volk*. Antra, Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos pagal Versalio taikos sutartį, o Versalio sistemos sukurtos sienos, NSDAP požiūriu, toli gražu nebuvo kliūtis Vokietijos gyvybinei erdvei (*Lebensraum*) plėsti. Tačiau daug svarbiau atkreipti dėmesį į praktinius momentus, kurie, ypač nuo 1933 m. pabaigos, turėjo kur kas didesnę reikšmę. 1933 m. Vokietijos užsienio politikoje išryškėjo dvi institucinės linijos: pirmoji, palaikoma Konstantino von Neuratho (Konstantin von Neurath) vadovaujamos Užsienio reikalų ministerijos, toliau vedė santūrią revizionistinę politiką, antroji, palaikoma pačios NSDAP, buvo nukreipta į NSDAP padalinių arba nuo jos priklausomų politinių judėjimų užsienyje veiklos suaktyvinimą. Pastarajai linijai 1933 m. pabaigoje davus daugiau žalos nei konkrečių rezultatų, A. Hitleris irgi rinkosi atsargesnius ir santūresnius užsienio politikos elgesio būdus⁵⁰. Čia reikia turėti galvoje, kad netgi 1937 m. lapkritį Vokietijos užsienio politiką pasukus ofenzyvine kryptimi (vadinamasis Hossbacho protokolas), Klaipėdos krašto klausimas Vokietijai toli gražu nebuvo svarbiausias. Trečiojo Reicho vadovybė puikiai suvokė, kad eventualus Klaipėdos atplėšimas komplikuos santykius su Lietuva. Be to, galima teigti, kad (bent jau kalbant apie 1938–1939 m.) Klaipėdos klausimo sprendimo galimybės buvo vertinamos atsižvelgiant ne tik į Lietuvą, bet ir į Lenkiją. 1938 m. kovą Vokietijos karinio laivyno operacija *Flottenparade*, numaciusi Klaipėdos karinio užėmimo veiksmus, būtų buvusi realizuojama tik tuo atveju, jei Lietuva nebūtų priėmusi Lenkijos ultimatumo ir tarp šių valstybių būtų kilęs karinis konfliktas⁵¹. Tai, kad 1939 m. buvo apsispręsta aneksuoti Klaipėdos kraštą, tuometinės NSDAP užsienio politikos požiūriu, irgi nebuvo neišvengiamybė. Ultimatumo Lietuvai pateikimą būtent kovo 20 d. lygiai taip pat nulėmė Vokietijos siekis daryti spaudimą Lenkijai (kuriai buvo pateikti reikalavimai sankcionuoti Dancigo prijungimą prie Vokietijos ir garantuoti eksteritorinį susisiekimą per vadinamąjį „koridorių“), bet kartu neleisti Lietuvai ir Lenkijai suartėti⁵². Visa tai rodytų, kad Klaipėdos „atplėšimo“ siekiamybė nebuvo NSDAP politikos Klaipėdos krašto klausimu konstanta.

⁴⁹ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos apžvalga Nr. 5, 1938 m. gegužė. *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 255.

⁵⁰ БРОЦКАТ, М. О. цит., с. 48–56.

⁵¹ LIEKIS, Š. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 162–171.

⁵² Plg. MYLLYNIEMI, S. *Die baltische Krise 1938-1941* (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Nr. 38). Stuttgart, 1979, S. 30–31; AHMANN, R. The German treaties with Estonia and Latvia on 7 June 1939 – Bargaining play or an alternative for German-Soviet understanding? *Journal of Baltic Studies*, Winter 1989, Vol. 20, Issue 4, p. 337–364; TAUBER, J. Das Dritte Reich..., S. 477–496.

Tokiu atveju vis dėlto tektų paaiškinti, kodėl NSDAP reikėjo paramos Klaipėdos krašte? Neabejotina, kad iki 1933 m. ši parama buvo susijusi tik su partijos augimo reikmėmis ir galėtų būti traktuojama kaip partijos vidaus reikalas. Po 1933 m., kai pronacistinių struktūrų kūrimąsi ir legalizaciją Klaipėdoje ėmė remti nebe atskirų institucijų Vokietijoje tarnautojai, palaikę kontaktus tarp NSDAP ir klaipėdiečių, o valdžios svertus įgijusi NSDAP, šis rėmimas tapo Vokietijos užsienio politikos (vadinamosios *Volkspolitik*) reikalu. Šį virsmą galime stebėti jau 1933 m. ir jį, ko gero, iliustruotų buvusio Vokietijos konsulo Klaipėdoje liudijimas, jog tuo metu, kai 1933 m. CSA orientavosi į vidinių NSDAP struktūrų, ypač *Braunes Haus* (NSDAP centrinė būstinė) Miunchene, paramą, Vokietijos užsienio reikalų ministerija, generalinis konsulas Klaipėdoje ir Rytprūsių gauleiteris Erichas Kochas (Erich Koch) tapo svarbiausi SOVOG rėmėjai⁵³. Be to, reikia prisiminti, kad skubus radikaliosios CSA rinkimų sąrašo formavimas 1933 m. pavasarį vyko H. Moseriui nepritariant, iš esmės paties T. von Sasso iniciatyva, o nuosaikesnės SOVOG, kaip atsvaros CSA, steigimui buvo gauta H. Moserio sankcija⁵⁴. Tai, kiek NSDAP ir Vokietijos Reicho valstybinės institucijos kišosi į SOVOG, o vėliau Kulturverbando, vidaus reikalus, yra klausimas, reikalaujantis atskiro tyrimo. Tačiau šiandieniniai tyrimai leidžia tvirtinti, kad tiek Vokietijos vadovybė, tiek klaipėdiečiams įtaką dariusi partinė vadovybė Rytprūsioose (gauleiteris Erichas Kochas, kreisleiteris Hansas Moseris) turėjo Klaipėdos krašto pronacistinio judėjimo kontrolės interesų, ir kartais skirtingų. Antai turima duomenų, kad E. Kochas, atrodo, jausdamasis ir siekdamas parodyti esąs padėties šeimininkas, 1939 m. pr. ketino realizuoti Klaipėdos prijungimą prie Vokietijos netgi nelaukdamas Berlyno sprendimo⁵⁵. Vokietijos vadovybė Berlyne savo ruožtu Klaipėdos klausimą 1938–1939 m. traktavo bent jau Vokietijos santykių su Lenkija ir Pabaltijo valstybėmis kontekste. Tai leistų teigti, kad vienas iš esminių NSDAP vadovaujamos Vokietijos siekių, grindusių paramos turėjimo Klaipėdos krašte būtinybę, buvo siekis gauti įrankį, kuriuo būtų galima bet kada manipuliuoti Lietuva⁵⁶. Tai leistų manyti ir kitką: NSDAP Klaipėdos krašte reikėjo būtent paramos, ir buvo ne tiek svarbu, kiek tiksliai ši parama imituos pačią NSDAP struktūriniu ir ideologiniu aspektu.

Nacionalsocializmo adaptacijos Klaipėdos krašte ypatumai

Ar Klaipėdos krašte veikusios organizacijos (CSA, SOVOG, Kulturverbandas) buvo nacional-socialistinės? Šiuo klausimu ligšiolinėje istoriografijoje galima rasti gana priešingų nuomonių. Daugelis Vokietijos tyrinėtojų, anksčiau rašiusių šia tema, bandė atriboti minėtas organizacijas nuo NSDAP, akcentuodami ideologinius skirtumus. Pvz., Ernsto Albrechto Pliego (Ernst Albrecht Plieg) teigimu, Neumannui ir jo partijai, t. y. SOVOG, žydų klausimas buvo neaktualus, ši partija

⁵³ TAUBER, J. Das Dritte Reich..., S. 483–484. Šis paramos dvilypumas galbūt leistų naujai pažvelgti į CSA ir SOVOG priešpriešą Klaipėdos krašte, kuri iki šiol buvo traktuojama tik CSA ir SOVOG, iš esmės T. von Sasso ir E. Neumanno ambicijų, susidūrimo dėl vadovavimo Klaipėdos krašto pronacistiniam judėjimui kontekste. Vadovavimo problemai nagrinėti yra paskirta atskira studija (žr. SANKALAITĖ, S. Op. cit.).

⁵⁴ SANKALAITĖ, S. Op. cit., p. 66, 109.

⁵⁵ Žr. TAUBER, J. Das Dritte Reich..., S. 477–496.

⁵⁶ Lietuvos politika Klaipėdos krašte 1936–1937 m. buvo nuolaidų Vokietijai politika, arba, kaip ją apibūdino V. Žalys, „palaipsnė kapituliacija“ (ŽALYS, V. Op. cit., p. 82). Turėdama atramą Klaipėdos krašte, Vokietija kėlė Lietuvai vis naujus reikalavimus. Po Sudetų krizės Lietuva buvo pasirengusi nueiti taip toli, kad net būtų sutikusi su vokiškąja Klaipėdos krašto konvencijos interpretacija, kad tik išlaikytų kraštą savo rankose (TAUBER, J. Das Dritte Reich..., S. 477–496). 1938 m. gruodį, motyvuojant tuo, kad siekiama turėti daugiau „palankesnių Vokietijai“ ministrų, buvo performuota Lietuvos vyriausybė.

esą pasižymėjo religine, rasine ir tautine tolerancija⁵⁷. Šiai pažiūrai iš dalies pritarė ir to laiko liudininkas Karlas Heinzas Ruffmannas (Karl Heinz Ruffmann), kurio manymu, Klaipėdos krašte iš pradžių bandyta atsiriboti nuo NSDAP ideologijos, antra vertus, buvo pritariama A. Hitlerio vykdytai užsienio politikai. Remdamasis Hanso von Herwartho (Hans von Herwarth), 1938–1939 m. dirbusio Vokietijos generaliniame konsulate Klaipėdoje, prisiminimais, jis antrino, kad Klaipėdos gyventojai neturėjo aiškaus supratimo apie nacionalsocializmą, o iš A. Hitlerio tikėjosi išlaisvinimo iš Lietuvos⁵⁸. Sovietinėje Lietuvos istoriografijoje, atvirkščiai, dėl aukščiau jau minėtų priežasčių visos šios organizacijos besąlygiškai tapatinamos su NSDAP, tačiau argumentuojant tokį tapatinimą vyravo išorinių, t. y. struktūrinių ir organizacinių, panašumų teigimas.

Manytume, kad pagrindinė problema šiuo atveju kyla iš to, kad nėra aišku, kas yra laikoma nacionalsocializmu. Literatūroje fiksuojamos daugialypės nacionalsocializmo apibrėžtys. Nacionalsocializmas tapatinamas ir su praktikomis (totalitarinis judėjimas, politinis judėjimas, valstybinio režimo forma), ir su diskursu (doktrina, ideologija, pasaulėžiūra ir netgi politinė teorija). Kadangi nemanome išspręsiantys apibrėžimo dilemą, siūlytume ieškant atsakymo į klausimą, koku mastu nacionalsocializmas buvo adaptuojamas Klaipėdos krašte, kreipti dėmesį tiek į praktikų, tiek į diskurso perimamumą.

Pažymėtina, kad abiem atvejais lietuviškoje istoriografijoje iki šiol nebuvo atlikta nuodugnių tyrimų. Klaipėdos krašto pronacistinių organizacijų praktikų vertinimo klausimu joje vyrauja nekritiškas tarpukario lietuviškoje spaudoje ir oficialiuose valstybiniuose dokumentuose aptinkamų įvaizdžių perimamumas. Tačiau tarpukario metais pronacistinės Klaipėdos krašto organizacijos buvo siejamos su NSDAP daugiau dėl „išorinių“ panašumų, pvz., dėl panašių į SA ir SS padalinių kūrimo, panašios į NSDAP simbolikos naudojimo. Antai SS (*Schützstaffeln*) atitikmeniu buvo laikomi 1938 m. rudenį pradėti formuoti „tvarkos tarnybos“ (*Ordnungsdienst*) būriai, kurių oficiali užduotis buvo „palaikyti tvarką organizacijos (Kulturverbando – *aut. past.*) viduje“⁵⁹. Siekiant parodyti saitus tarp NSDAP ir jos imitacijų Klaipėdos krašte, tarpukariu stengtasi šioms imitacijoms vadovavusių asmenų pasisakymuose išvelgti nacionalsocialistinei pasaulėžiūrai (tiek, kiek ji buvo adekvačiai suvokiama to meto Lietuvoje) būdingų nuostatų kartojimą. Tačiau nei tarpukario metais, nei vėliau nebūta jokio intereso identifikuoti galimus skirtumus tarp NSDAP ir ją imitavusių organizacijų Klaipėdos krašte.

Mūsų nuomone, išryškintini keli nacionalsocializmo adaptacijos Klaipėdos krašte ypatumai. Tai 1. santykis su rasizmu ir 2. „priešo“ pasirinkimas.

Nacionalsocializmo ideologai Vokietijoje, naudodamiesi Josepho Arthuro de Gobineau (Joseph Arthur de Gobineau), Houstono Stewarto Chamberlaino (Houston Stewart Chamberlain) ir kt. autorių idėjomis, apibrėžė vokiečių *Volk* rasiniais pagrindais. Vokiečiams stengtasi įteigti priklausomybę nordinei, arba arijų, rasei, kuri, anot jų, buvo pranašiausia. Ši saviįtaiga, kuria buvo grindžiamas vokiečių priešpriešinimas kitoms, „žemesnėms“, rasėms, buvo vienas iš kertinių nacionalsocializmo pasaulėžiūros akmenų. Kaip jis buvo atliepiamas Klaipėdos krašte? 1933 m. pavasarį rengiant Klaipėdos krašto nacionalsocialistinės darbininkų partijos programos projektą, jo autoriai E. Rademacheris ir Hanno von der Roppas (Hanno von der Ropp) jau pirmajame punkte įrašė, kad partijai galėsią priklausyti tie asmenys, kurie yra arijų rasės, turi tai įrodantį pažymėjimą ir kurie

⁵⁷ PLIEG, E. A. Op. cit., S. 115.

⁵⁸ RUFFMANN, K. H. *Deutsche und Litauer in der Zwischenkriegszeit. Erinnerungen eines Memelländers, Überlegungen eines Historikers*. Lüneburg, 1994, S. 25.

⁵⁹ URM, Įvykiai Klaipėdos krašte karo stovį nuėmus. 1938 m. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1878, l. 51.

nėra susituokę su ne arijų kilmės asmenimis⁶⁰. Reikia prisiminti, kad tai buvo NSDAP nariai, siekę sukurti Klaipėdos krašte legalią NSDAP kopiją, todėl nurašydavę visus esminius NSDAP ideologinius principus. Nepaisant to, kad šis projektas netapo jokios organizacijos oficialia programa, CSA savo įstatų § 4 taip pat paskelbė, kad jos „nariu gali tapti kiekvienas pilnateisis klaipėdietis, kuris yra arijų kilmės“⁶¹. Plg. SOVOG nei savo programoje, nei įstatuose arijų kilmės narystės cenzą netaikė. Vis dėlto šis, atrodytų, nacionalsocialistinės pasaulėžiūros požiūriu, esminis neatitikimas, kaip minėta, nesutrukdė NSDAP 1933 m. viduryje kaip savo atsparą Klaipėdos krašte paremti būtent SOVOG, o ne CSA.

Kokią poziciją rasiniu klausimu buvo užėmusios Vokietijos remtos pronacistinės jėgos Klaipėdos krašte? Antai SOVOG skelbė sieksianti sukurti „savo rasę ir savo kultūrinius uždavinius suvokiančią tautos sąjungą“⁶². Panašiai E. Neumannas kalbėjo 1938 m., kai pareiškė norįs „savo vietaučiams įkvėpti rasinę sąmonę“⁶³. Manytumėme, kad tokios deklaracijos visų pirma atspindėjo siekius pozicionuoti savo nacionalsocialistinės pasaulėžiūros „grynumą“, tačiau kaip jos buvo įgyvendinamos tikrybėje?

Tikrybė reikalavo SOVOG ir Kulturverbandą kovoti dėl kuo gausesnės gyventojų paramos Klaipėdos krašte. Dėl specifinės šio krašto gyventojų tautinės ir kultūrinės sanklodos minėtos organizacijos siekė įtraukti į savo veiklą ne tik vokiečius, bet ir klaipėdiškius ar netgi lietuvius⁶⁴. Nepaisant to, kad nei klaipėdiškiai, nei lietuviai nebuvo „grynakraujai vokiečiai“ (*deutschblütig*) ir jų įsitraukimas į NSDAP Vokietijoje būtų buvęs sunkiai įmanomas⁶⁵, Klaipėdos krašte tai anaip tol nebuvo kliūtis. Čia, vartojant V. Žalio terminus⁶⁶, vyko kova dėl klaipėdiškio identiteto, kurį stengiasi pajungti tiek lietuviškajai, tiek ir vokiškajai tapatumo orientacijai, tad pronacistiškai nusiteikę Klaipėdos krašto vokiečiai, suvokdami klaipėdiškių kultūrinį bendrumą jiems ir pasinaudodami Lietuvos nesėkme minėtoje kovoje, ragino juos eiti vienu keliu ir galutinai apsispręsti už savo priklausomybę „vokiškai kultūrai“. Antai „Memeler Dampfboot“ įdėtame Kulturverbando steigimo skelbime ne vokiečiai, bet „visi su vokiška kultūra suaugę ir surišti Klaipėdos krašto gyventojai“ buvo pakviesti „bendram darbui“⁶⁷. Lapkričio 12 d. „Lietuwiszkoje Ceitungoje“ paskelbus iš „Memeler Dampfboot“ išverstą Kulturverbando statuto ištrauką, paragrafe apie narystės kriterijus („nariu gali būti kiekvienas klaipėdiškis vokietis, sulaukęs 18 metų“) „jeder Memeldeutsche“ buvo išversta kaip „kiekvienas klaipėdiškis“⁶⁸. Kad tai nebuvo atsitiktinumas, bet sąmoningas į lietuvišką Klaipėdos krašto publiką orientuotas žingsnis, rodo lapkričio 18 d. „Lietuwiszkoje Ceitungoje“ pa-

⁶⁰ SANKALAITĖ, S. Op. cit., p. 72.

⁶¹ Ibid., p. 84.

⁶² TAUBER, J. Quellen zur Geschichte des Memelgebietes..., S. 28.

⁶³ Dr. Neumanno kalba Vokiečių sąrašo ir „tvarkos sargybos“ susirinkime. *Vakarai*, 1938 11 17, Nr. 267 (873), p. 3.

⁶⁴ Kaip buvo skelbiama Lietuvos spaudoje, organizacijos *Memeldeutsche Kulturverband* gretose būta ir nemažai lietuvių: «Memeldeutsche Kulturverbando» veikla Klaipėdos krašte. *Lietuvos aidas*, 1938 11 15, Nr. 518 (4327), p. 4.

⁶⁵ Pagal 1935 m. Nūrnbergo įstatymus „grynakraujai vokiečiai (arijai)“ buvo tie, kurių visi keturi seneliai yra vokiečiai. Visi NSDAP nariai formaliai turėjo turėti oficialų pažymėjimą, kad jie yra „grynakraujai vokiečiai“, taigi nepriklauso kitoms Nūrnbergo įstatymais nustatytoms kategorijoms: „2 laipsnio mišrūnams“, „1 laipsnio mišrūnams“ arba „žydams“.

⁶⁶ ŽALYS, V. Op. cit.

⁶⁷ Įsteigtas „Memeldeutsche Kulturverband“. *Vakarai*, 1938 10 17, Nr. 241, p. 8.

⁶⁸ «Memeldeutsche Kulturverbando» veikla Klaipėdos krašte. *Lietuvos aidas*, 1938 11 15, Nr. 518 (4327), p. 4. Ką „Lietuviška Ceitunga“ nuspė. *Vakarai*, 1938 11 18, Nr. 268 (874), p. 1.

skelbtas straipsnis, kuriame Klaipėdos krašto lietuviai jau atvirai buvo raginami jungtis į Kulturerbandą, o pastarasis buvo traktuojamas ne kaip vokiečių organizacija, bet kaip „vokiškos kultūros klaipėdiškių sąjunga“⁶⁹. Klaipėdiškiams palikta galimybė jungtis į pronacistines Klaipėdos krašto organizacijas rodo, kad vieno esminių nacionalsocialistinės pasaulėžiūros principų, t. y. partijos „rasinio grynumo“ principo, šiose organizacijose nebuvo paisoma. Kita vertus, tai galima paaiškinti tuo, kad nei SOVOG, nei Kulturerbandas nesuvokė savęs kaip NSDAP kopijos, be to, čia galėjo turėti įtakos ir pozicija, kad klaipėdiškiai dėl savo kultūrinio artimumo vokiečiams galėjo būti lengvai „suvokietinti“.

Klaipėdos krašte būta ir kitos pasaulėžiūros „grynojo modelio“ neatitikusios ypatybės. Antisemitizmas, kuris nacionalsocialistinėje pasaulėžiūroje atliko kito kertinio akmens funkciją, implikavo visų žydų, kaip „vokiško kraujo“ „teršėjų“, kapitalistų ir sykiu bolševikų, kitaip tariant, „priešo“, įvaizdžius. Vis dėlto Klaipėdos krašte, kur 1938 m. pr. gyveno apie 6 tūkst. žydų⁷⁰, nepaisant nacionalsocializmo adaptacijos, iki pat 1938 m. neturima duomenų apie antisemitinius protrūkius. Tik 1938 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais prasidėjo masinis žydų bėgimas iš Klaipėdos krašto į Lietuvą ir užsienio valstybes⁷¹. Šis bėgimas, manytume, suvoktinas kaip reakcija į vadinamąją „Krištolo naktį“ ir prieš žydus prasidėjusius masinius išpuolius Vokietijoje, kartu ir į po Sudetų prijungimo suintensyvėjusias kalbas apie tai, kad tuoj ateis ir Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos eilė. Prie to, žinoma, prisidėjo ir Klaipėdos krašte 1938 m. lapkritį, po karo padėties panaikinimo, prasidėję pavieniai išpuoliai prieš žydus⁷², kuriuos vykdė daugiausia radikalai nusiteikę jaunimas. Tačiau reikia pažymėti, kad Kulturerbando vadovybė tokių išpuolių neprovokavo, ir tai, atrodo, liudija, jog ji tiesiog sunkiai suvaldė agresyvų jaunimą. E. Neumannas savo poziciją šiuo klausimu 1938 m. lapkričio 14 d. apibūdino šitaip: „Visi žino, kad aš esu antisemitas, bet ne toks, kuris daužo vitrinas“⁷³. Kiek vėliau komentuodamas žydų bėgimą iš Klaipėdos krašto, E. Neumannas teigė, esą „žydams visai nebuvo reikalo taip greit kraustytis <...> šis klausimas neaktualus. Kai tas klausimas suaktualės, tuomet lai žydai bėga“⁷⁴. Prieš žydus nukreiptos Kulturerbando propagandos taip pat neaptinkama. Visa tai liudytų, kad antisemitizmo proveržiai Klaipėdos krašte 1938–1939 m. sandūroje buvo daugiau radikalaus jaunimo sluoksniuose paplitusi ideologinių nuostatų „mada“ nei pasaulėžiūros pagrindus formavęs išeities taškas.

Manytume, kad šią nacionalsocializmo adaptacijos ypatybę Klaipėdos krašte reikėtų aiškinti tuo, jog pronacistiškai nusiteikusiame Klaipėdos krašto visuomenės dalyje 3–4-ajame dešimtmeciais jau buvo susiformavęs kitas telkiamąją „priešo“ funkciją atlikęs objektas – Lietuva. Prieš Lietuvos politiką Klaipėdos krašte nukreiptas antiintegracinis diskursas visą Lietuvos valdymo laikotarpį buvo neatsiejamas vietinės viešosios komunikacijos komponentas. 1923 m. prijungimas prie Lietu-

⁶⁹ „Liet. Ceitungos“ nepavydėtinas vaidmuo. *Vakarai*, 1938 11 19, Nr. 269 (875), p. 3.

⁷⁰ 1920 m. Klaipėdos krašto teritorijoje būta 1350 žydų (VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932, p. 270). Tarpukariu kraštas patyrė palyginti didelę žydų iš Lietuvos imigraciją. 1932 m. pr. vien tik Klaipėdos miesto žydų bendruomenėje, kuri buvo didžiausia krašte, fiksuotos 882 žydų šeimos (VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 273). Sergiuszas Mikuliczius (Sergiusz Mikulicz), remdamasis diplomatiniais dokumentais, nurodo, kad 1938 m. pr. Klaipėdos krašte buvo apie 6 tūkst. žydų (MIKULICZ, S. *Klaipėda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa, 1976, s. 230). Tai sudarytų apie 4 proc. tuometinių krašto gyventojų.

⁷¹ Žydai apleidžia Klaipėdą. *Vakarai*, 1938 11 24, Nr. 273, p. 7.

⁷² ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939...*, p. 298–299.

⁷³ Dr. Neumannas pasiskelbė klaipėdiškių vokiečių vadu. *Lietuvos aidas*, 1938 11 16, Nr. 520 (4329), p. 6.

⁷⁴ Visuomenės darbo valdybos spaudos apžvalga Nr. 21, 1939 m. sausio 19 d. *LCVA*, f. 378, ap. 10. b. 128, l. 100.

vos šiame antiintegraciniame diskurse buvo vertinamas kaip Klaipėdos krašto „pavergimas“; karo padėtis ir pasikėsinimai į autonomiją aiškinti kaip Klaipėdos krašto „demokratinė laisvė suvaržymai“; krašto lituanizacija smerkta kaip kėsinimasis į „senąją tvarką“; Neumanno ir Sasso byla laikyta politiniu procesu su „drakoniškomis“ bausmėmis. 1935 m. kovo 26 d. pasibaigęs Neumanno ir Sasso procesas tik sustiprino nepasitenkinimą Lietuvos valdymu Klaipėdos krašte, kuriuo Vokietijos propaganda vėliau naudojosi, per Rytprūsių spaudą bei radiją žadindama Klaipėdos krašto gyventojų priklausomybės vokiečių *Volk* ir vienybės jausmus. Reikia manyti, šis propagandinis puolimas, kurį palaikė ir pronacistinių organizacijų vadai⁷⁵, davė savų rezultatų formuojant ištisos Klaipėdos krašto gyventojų kartos nuostatas Lietuvos atžvilgiu. Istoriografijoje yra gana detaliai aprašyti prieš lietuvius ir lietuviškumą nukreipti Klaipėdos krašto pronacistinių organizacijų narių veiksmai: tiek 1933–1934, tiek ir 1938–1939 m. krašte vyko lietuvių puldinėjimai, agresyvios priešrinkiminės akcijos, lietuviškų institucijų užsipuolimai, lietuviškos simbolikos niokojimas ir pan.⁷⁶ Didele dalimi šiuos veiksmus galima paaiškinti ne vien prieš Lietuvą nukreipta propaganda, bet ir savotišku jaunimo poreikiu „išlieti“ agresiją. 1938 m. vasaros riaušės Klaipėdos uoste rodo, kad ne tiek Kulturerbandas, kiek prieš tai krašte vyravusi politinė įtampa skatino antilietuviškas jaunimo nuotaikas: išitraukimas į Kulturerbandą krašto jaunimui tebuvo „prieiglojimas“, suteikęs jiems pageidaujamą „oficialų“ statusą: teisę nešioti į SS panašias uniformas su nacistine atributika ir pan. Reikia pasakyti, kad jaunosios kartos, išaugusios Lietuvos valdymo metais ir paveiktos NSDAP propagandos, agresyvumas sudarė problemų tiek E. Neumannui, kuris ne visada sugebėdavo sutramdyti šio kontingento veiklą, tiek iš dalies vertė rūpintis ir Vokietiją: tuo atveju, jei Klaipėdos krašte būtų kilęs konfliktas tarp šio reakcingiausio kontingento ir Lietuvos jėgos struktūrų, Trečiasis Reichas būtų buvęs priverstas reaguoti⁷⁷. Kitaip tariant, Klaipėdos krašto jaunimo „siautėjimas“ galėjo Vokietiją priversti imtis pirmalaikės intervencijos, tačiau pati Vokietija siekė, kad Klaipėdos krašto gražinimas atrodytų kaip taikus Lietuvos ir Vokietijos susitarimas, įvykęs atsižvelgus į vietos vokiečių norą.

Aukščiau išsakytos pastabos dėl nacionalsocializmo Klaipėdos krašte adaptacijos ypatumų tik patvirtintų nuomonę, kad keliaudamos iš vienos komunikacinės aplinkos į kitą idėjos yra pritaikomos prie vietinio konteksto ir transformuojasi. Todėl manytume, kad ieškoti „gryno“ nacionalsocializmo Klaipėdos krašte yra beprasmiška. Tokiu atveju derėtų persvarstyti esamas nuostatas ir naujai atsakyti į esminį klausimą – ką Klaipėdos krašto gyventojai 4-ajame dešimtmetyje reiškė būti „nacionalsocialistu“? Mūsų preliminarą nuomonę šiuo klausimu formuotą pastabą, kad tai,

⁷⁵ Antai „Memeler Dampfboot“ 1939 m. gruodžio 4 d. teigta, kad Kulturerbandas „pagrindinis <...> tikslas yra išlyginti kultūrinius ir ideologinius skirtumus tarp Klaipėdos krašto ir Vokietijos vokiečių, kilusius dėl ilgo Klaipėdos krašto vokiečių kalinimo (išskirta mūsų – aut. past.)“ (Klaipėdos įvykių savaitraštis, 1938 m. gruodžio 4 d. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2094, l. 19). E. Neumannas viešai teigė, kad vietiniai „vokiečiai turi užmiršti neapykantą, bet neužmiršti skriaudų“ (Visuomenės darbo valdybos spaudos apžvalga Nr. 14, 1939 m. sausio 19 d. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 128, l. 100.)

⁷⁶ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939...*, p. 116–117, 120–121, 287–288, 295–298.

⁷⁷ 1938 m. spalio 25 d. Lietuvos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešime teigta, kad agresyvusis Klaipėdos krašto jaunimas Vokietijoje buvo įvardijamas kaip „neatsakingi elementai gyventojų tarpe, kurie pageidautų, kad Klaipėdos krašto atsakingiems vyrams (t. y. E. Neumannui ir jo aplinkai – aut. past.) pilno autonomijos įgyvendinimo pasiekti nepavyktų“. Jie esą norėtų „apkaltinti vadus lėpšiskumu ir nesugebėjimu ginti krašto interesus“ bei sukelti „prieš juos (ir prieš Lietuvos valstybę) pučą, kas statytų Reichą, kuris yra pasižadėjęs rūpintis tautiečių likimu, prieš įvykusį faktą“ (Lietuvos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas LR užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentui, 1938 m. spalio 25 d. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 220).

kas siejo Klaipėdos krašto pronacistinį judėjimą su nacionalsocializmu, kilo iš vietinių gyventojų nacionalizmo, kuriuo NSDAP tik pasinaudojo.

Išvados

1. Sovietinėje lietuviškoje istoriografijoje pronacistinių Klaipėdos krašto gyventojų orientacijų vertinimas buvo nulemtas tarpukario tautininkų propagandos perimamumo ir sudarė dalį sovietinio antivokiško istoriografinio diskurso. Šia tema rašiusių autorių darbuose buvo išvelgtos trys propagandinių įvaizdžių paveiktos ir todėl verifikuotinos problemos: 1. Klaipėdos krašto pronacistinių organizacijų veikla kvalifikuojama kaip „ardomoji“, o dalyvavimu joje kaltinami tik „vokiečiai“; 2. „vokiečiai“ kaltinami „revanšizmu“ ir tuo, kad nuo pat 1923 m. siekė „atplėšti“ Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos; 3. Klaipėdos krašto pronacistinės organizacijos vadinamos „nacionalsocialistinėmis“ nesigilinant į tai, kokių organizacinių-struktūrinių ir ideologinių panašumų bei skirtumų būta tarp NSDAP ir jos imitacijų Klaipėdos krašte.

2. 3–4-ajame dešimtmėčiais išskirtini trys nacionalsocializmo rėmimo Klaipėdos krašte periodai, kurie skyrėsi tarpusavyje paramos intensyvumu, masiškumu ir priežastimis. Pirmasis periodas (nuo 1927 iki 1933 m.) pasižymėjo pavienių NSDAP rėmusių, tarpusavyje menkai susietų ir neorganizuotų grupelių egzistavimu; šiuo periodu NSDAP galėjo priklausyti apie 300 krašto gyventojų. Antruoju periodu (1933–1935 m.) krašte buvo kuriamos su NSDAP save identifikavusios organizacijos, į kurias buvo įsitraukę daugiau kaip 8 tūkst. gyventojų. Trečiasis periodas (1938 m. pab. – 1939 m. pr.) tapatinimas su organizacijos *Memeldeutsche Kulturverband*, kuriai galėjo priklausyti iki 60 tūkst. krašto gyventojų, egzistavimu.

3. Bendrosios nacionalsocializmo palaikymo Klaipėdos krašte prielaidos kilo iš skeptiško vietinių gyventojų požiūrio į Lietuvą. Vokietija Klaipėdos krašte tarpukariu turėjo didesnę gyventojų paramą nei Lietuva. Būta ir specifinių prielaidų. Pirmuoju periodu NSDAP nariai Klaipėdos krašte laikytini „idėjiniais“ nacionalsocialistais; jie rūpinosi partijos plėtra. Antruoju periodu senųjų krašto politinių partijų transformacija į pronacistines struktūras buvo nulemta jų finansinio priklausomumo nuo Vokietijos paramos ir iš to kilusios persiorientavimo būtinybės. „Eilinių“ gyventojų stojimas į pronacistines struktūras balansavo tarp ekonominio intereso, masiškumo pojūčio ir baimės. Trečiuoju periodu išitraukimo motyvą sunku paaiškinti, kadangi Kulturverbandas buvo kuriamas įtraukiant į jo veiklą krašte jau veikusias organizacijas, siekiant suimti egzistuojančių struktūrų vadovavimą į vienas rankas ir vėliau transformuoti šias struktūras pagal NSDAP socialinės kontrolės modelį. Vienareikšmiškai argumentuoti šį išitraukimą troškimu jungtis prie Vokietijos nėra pagrindo, kadangi šaltiniai liudija besąlygiško prijungimo prie Vokietijos labiau troškus jaunimą.

4. Klaipėdos susigrąžinimo siekiamybė nebuvo NSDAP politikos Klaipėdos krašto klausimu konstanta. Iki 1933 m. NSDAP siekė sukoordinuoti savo narių Klaipėdos krašte veiklą, tačiau 1933 m. NSDAP parama sykiu tapo ir Vokietijos užsienio politikos reikalu. Tai būtų vienas iš paaiškinimų, kodėl NSDAP Klaipėdos krašte 1933 m. parėmė nuosaikesnę (SOVOG), o ne radikalesnę (CSA) pronacistinę politinę jėgą. Paramos turėjimo Klaipėdos krašte būtinybę NSDAP atveju lėmė ne bekompromisis siekis „atplėšti“ kraštą nuo Lietuvos, bet siekis turėti gerokai vertingesnį įrankį, įgalinantį manipuliuoti Lietuvos politika.

5. Nacionalsocializmo adaptacijoje Klaipėdos krašte išskirtini bent du ypatumai. Tai – santykis su rasizmu ir „priešo“ pasirinkimas. Dėl specifinės Klaipėdos krašto gyventojų tautinės ir kultūrinės sanklodos pronacistinės organizacijos siekė įtraukti į savo veiklą ne tik vokiečius, bet ir klaipėdiškius ar netgi lietuvius, kas liudytų, kad šiose organizacijose nebuvo paisoma „rasinio grynumo“

principo. Antisemitizmo proveržiai Klaipėdos krašte 1938–1939 m. sandūroje taip pat buvo daugiau radikalaus jaunimo sluoksniuose paplitusi ideologinių nuostatų „mada“ nei pasaulėžiūros pagrindas. Tai aiškinama tuo, kad 3–4-ajame dešimtmeciais pronacistiškai nusiteikusiame Klaipėdos krašto visuomenės dalyje jau buvo susiformavęs kitas telkiamąją „priešo“ funkciją atlikęs objektas – Lietuva.

Literatūra

- AHMANN, Rolf. The German treaties with Estonia and Latvia on 7 June 1939 – Bargaining play or an alternative for German-Soviet understanding? *Journal of Baltic Studies*, Winter 1989, Vol. 20, Issue 4, p. 337–364.
- BROSZAT, Martin. Die Memeldeutschen Organisationen und der Nationalsozialismus 1933–1939. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Juli 1957, S. 273–278.
- GAIGALAITĖ, Aldona. Hitlerininkų pastangos 1933–1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1962, t. 2 (13), p. 137–153.
- GAIGALAITĖ, Aldona. Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1959, t. 2 (7), p. 105–130.
- IVANOVAS, Bernaras. *Tautiškumo beišikant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius, 2005.
- KOZIELŁO-POKLEWSKI, Bohdan. *Narodowosocialistyczna Niemiecka Partia Robotnicza w Prusach Wschodnich 1921–1933*. Olsztyn, 1995.
- LIEKIS, Šarūnas. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 162–171.
- Lietuvių karas su kryžiuočiais: straipsnių rinkinys*, red. J. JURGINIS. Vilnius, 1964.
- MIKULICZ, Sergiusz. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa, 1976.
- MYLLYNIEMI, Seppo. *Die baltische Krise 1938–1941* (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Nr. 38). Stuttgart, 1979.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. Das Bild der Deutschen und Deutschlands in Zwischenkriegslitauen. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 237–253.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. Germany and the Memel Germans in the 1930s (On the basis of trials of Lithuanian agents before the *Volksgeschichtshof*, 1934–45). *The Historical Journal*, September 1996, Vol. 39, No. 3, p. 771–783.
- OBERDÖRFER, Lutz. Memel in der englischen Aussenpolitik 1937–39. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 99–118.
- PLIEG, Ernst Albrecht. *Das Memelland 1920–1939. Deutsche Autonomiebestrebungen im litauischen Gesamtstaat* (Marburger Ostforschungen, Bd. 19). Würzburg, 1962.
- RUFFMANN, Karl-Heinz. *Deutsche und Litauer in der Zwischenkriegszeit. Erinnerungen eines Memelländers, Überlegungen eines Historikers*. Lüneburg, 1994.
- SANKALAITĖ, Sniegulė. *Nacionalistinių organizacijų kūrimasis Klaipėdos krašte 1927–1939 metais: vado problema*. Magistro baigiamasis darbas. Klaipėda, 1999 [mašinarštis KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bibliotekoje].
- SCHÄTZEL, Walter. *Das Reich und das Memelland: das politische und völkerrechtliche Schicksal des deutschen Memellandes bis zu seiner Heimkehr*. Berlin, 1943.
- SENN, Alfred Erich. Die Besetzung Memels im Januar 1923. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 1965, Bd. 10, S. 334–352.
- TAUBER, Joachim. Das Dritte Reich und Litauen 1933–1940. In *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. PELC, G. PICKHAN. Lüneburg, 1996, S. 477–496.
- TAUBER, Joachim. Die Memelfrage im Rahmen der deutsch-litauischen Beziehungen 1919–1939. In *Deutschland und Litauen. Bestandsaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*. Hrsg. von N. ANGERMANN, J. TAUBER. Lüneburg, 1995, S. 107–118.
- TAUBER, Joachim. Quellen zur Geschichte des Memelgebietes (1923–1939) im Litauischen Staatsarchiv in Vilnius. *Lietuvių kultūros institutas / Litauisches Kulturinstitut*, Jahrestagung 1993. Lampertheim, 1994, S. 25–38.
- TAUBER, Joachim. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In *„Der Fremde im Dorf“: Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 85–104.
- VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932.
- VAREIKIS, Vyntas. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993.

ŽALYS, Vytautas. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Hitlerininkų kėsiai užgrobti Klaipėdos kraštą*. Vilnius, 1982.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

БРОЦКАТ, Мартин. *Закат тысячелетнего рейха: гибель богов*. Москва, 2005.

PRO-NAZI ORIENTATION IN KLAIPĖDA REGION IN THE 1930'S: THE PROBLEM OF ITS EVALUATION

Saulius Bartninkas, Vasilijus Safronovas

Klaipėda University, Lithuania

Summary

Soviet Lithuanian historiographic evaluation of the pro-Nazi orientation of the population in the Klaipėda Region was determined by the adoption of the *Tautininkai* interwar propaganda and became a part of Soviet anti-German historiographical discourse. The three problems, which were affected by propaganda images and thus verifiable, were found analysing the studies of the authors, who wrote on this subject during the Soviet period (R. Žiugžda, A. Gaigalaitė, P. Žostautaitė): 1. the activities of pro-Nazi organizations in Lithuania's Klaipėda Region is qualified as "subversive", and "Germans" were the only perpetrators; 2. the "Germans" were accused of "revanchism" as well as attempts to take control of the Klaipėda Region from Lithuania starting from 1923; 3. the pro-Nazi organizations of Klaipėda Region are qualified as "National-socialist" without analyzing any organizational or ideological differences or similarities between NSDAP and its imitations in the Klaipėda Region.

Three stages of National Socialism support in the Klaipėda Region differing in intensity, quantity and reasons can be distinguished in the 1920-1930's. During the first stage (1927-1933) only isolated and unorganized groups supported the NSDAP numbering about 300 activists. During the second stage (1933-1935) about 8,000 inhabitants were involved in newly founded organizations that identified themselves with "National-socialism". The third stage (end of 1938 – beginning of 1939) is identified with existence of the *Memeldeutsche Kulturverband* organization, which had up to 60,000 members in the region.

The general support for National Socialism in the Klaipėda Region issued from the sceptical attitude of local inhabitants towards Lithuania. During the interwar period, the inhabitants of the Klaipėda Region supported Germany more than Lithuania. Local members of NSDAP during the first stage can be considered "engaged" national socialists. Their main interest was expansion of the party. During the second stage, the transformation of former political parties into pro-Nazi structures was determined by the necessity of re-orientation due to their financial dependence on aliment received from Germany. The "ordinary" persons' motivation for entry into the pro-Nazi structures was balanced between economical interests, general response to a mass movement and fear. During the third stage, the motivation for involvement is hard to explain, as Kulturverband was created to incorporate into its activities existing organizations, with an aim to taking over the administration of the existing organizations and transforming their structure to reflect the NSDAP social control model. Annexation by Germany cannot be justified as the only reason for involvement in these organizations as sources testify that the desire for such annexation was mainly supported by the young people of the region.

The annexation of Klaipėda was not a constant objective of NSDAP policy towards the question of Klaipėda Region. Until 1933, NSDAP sought to coordinate activities of its members in the region but in 1933 protection of Pro-Nazi organizations came under the jurisdiction of Germany's foreign policy. This is one of the possible reasons why in 1933 NSDAP decided to maintain a more moderate political strength in the region (SOVOG), rather than the radical one (CSA). Thus for NSDAP, activities in the Klaipėda Region were not determined by an uncompromising striving to annex the region from Lithuania, but rather the main objective was manipulation of Lithuanian policy.

At least two peculiarities of National Socialism's adaptation in Klaipėda Region can be distinguished – relation towards racism and the selection of the “enemy”. Since the national and cultural composition of Klaipėda Region was diverse, local pro-Nazi organizations sought the involvement of not only the Germans of the region, but also the so-called *Memelländers* and even local Lithuanians. This indicates that there was no observance of the “racial purity” principle. Sallies of anti-Semitism in Klaipėda Region in the end of 1938 – beginning of 1939 were also treated rather as a “fashionable” ideological attitude among radical youth, than as the world-view of the local population. This could be explained by the fact that in the 1920-1930's, another focus functioned as “the enemy” for the pro-Nazi oriented population of Klaipėda Region – Lithuania.

Iteikta 2008 09 29